

Гарбар А. І.,

старший викладач кафедри сучасних мов

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

ГЕНДЕРНА ЛІНГВІСТИКА: ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК

Анотація. Статтю присвячено виникненню та становленню галузі знань – гендерній лінгвістиці (лінгвістичній гендерології). Передумовою її появи був феміністичний рух, а згодом і феміністична лінгвістика, метою якої було викрити патріархат та з'ясувати закономірності гендерної асиметрії у мові. Розглянуто особливості феміністичних гендерних досліджень. Гендерні дослідження – це новий напрям гуманітарних знань. Виділено основні етапи та особливості становлення гендерних досліджень. Зауважено, що західні та вітчизняні мовознавці визнали гендерну проблематику у мові пріоритетним напрямом вивчення, оскільки мова є інструментом встановлення рівнозначності особистостей. Вказано, що гендерні дослідження в Україні перебувають у процесі розвитку і покладаються переважно на російськомовне середовище. Подано огляд основних наукових напрямів, що наразі існують у цій галузі. На основі вивчення низки наукових праць проаналізовано неоднозначні погляди вчених-лінгвістів щодо походження поняття *гендер*. Звернено увагу на відмінності у поняттях *стать* та *гендер*. Встановлено, що загалом гендерна лінгвістика вивчає мову та *стать*, чоловічі та жіночі мовленнєві особливості, комунікативну поведінку під час спілкування у номінативній системі, лексиці, синтаксисі тощо. Акцентовано увагу на дослідженнях, які ґрунтуються на соціальній і культурно маркованій специфіці *статі*. Зазначено, що вивчення гендерного фактора сформуло зв'язок між мовленням чоловіка та жінки як норму та відхилення від норми. Звернено увагу на нерівномірність мовлення осіб різної *статі*, на гендерну ідентичність – усвідомлення чоловічою та жіночою *статтю* своєї значимості та сприйняття її у соціумі. Окреслено шляхи подальшого розвитку гендерної лінгвістики.

Результати дослідження можна використати під час вивчення лінгвістичних та суміжних дисциплін, на спецкурсах, що вивчають проблеми мовної комунікації.

Ключові слова: гендерна лінгвістика, феміністична лінгвістика, *стать*, *гендер*, андроцентризм, асиметрія, гендерні дослідження, лінгвістична гендерологія.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття у науковій гуманітарній сфері розпочалася розбудова та швидкий розвиток гендерної лінгвістики. Західні та вітчизняні мовознавці визнали гендерну проблему у мові пріоритетним напрямом вивчення. У їхніх працях не лише проаналізовано статус мови, а й доведено, що мова – це не лише продукт діяльності спільноти, а й інструмент встановлення рівнозначності особистостей. Наразі спостерігається постійне зростання інтересу до гендерних досліджень.

Актуальність теми пояснюється тим, що нині значення поняття *стать* розуміємо як фізіологічні ознаки організму, за якими розрізняються чоловічі та жіночі особи, а значення

поняття *гендер* – як поведінкові відмінності, сформовані під впливом суспільства, під тиском культури. Тому виникає потреба встановити співвідношення понять *стать* та *гендер* саме у лінгвістиці. Сучасна лінгвістика потребує досліджень основ відображення *статі* в мовленні, оскільки мовлення репрезентує *стать* і робить лінгвістику однією з найважливіших наукових дисциплін, за допомогою якої може здійснюватися процес пізнання *гендера*. У гендерних дослідженнях акцентується увага на культурних та соціально-психологічних факторах, що зумовлюють стереотипні уявлення про особливості чоловіка та жінки, суспільне ставлення до них, породжують механізми побудови повновладної системи, враховуючи відмінності у мовленні чоловічої та жіночої *статей*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гендерної лінгвістики займалася значна кількість зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема: Дж. Корбетт, М. Талбот, Р. Лакоф, Д. Спендер, Б. Мондорф, А. Кириліна, А. Шиліна, М. Колесникова, О. Горошко, Н. Борисенко, А. Архангельська, Ю. Маслова, А. Мартинюк, Л. Ставицька, Ф. Бацевич, О. Козачишина, О. Тараненко, Н. Баландіна, Я. Пузиренко та інші. У гендерологічних студіях досліджували схожість та відмінність жіночого та чоловічого мовлення.

Мета статті – дослідити історію становлення гендерної лінгвістики та проаналізувати перспективи її розвитку.

Основний матеріал. Гендерні дослідження у лінгвістиці беруть свій початок ще з античних часів. Тоді вже почали розрізняти такі категорії, як природна *стать* (*sexus*) і граматичний рід (*gender*). Категорія роду (*genus*) розглядалася як зв'язок з реальністю, в якій були представлені люди різних *статей*. Досі природа *гендера* науково не обґрунтована. Мовознавці пов'язують її з моделями, які чітко описують проблеми *гендера* у мові і розмежовують його призначення, або це соціальний аспект, який твориться суспільством за допомогою мови.

Спостереження доводять, що у науковій літературі переважно використовують не поняття *гендер*, а його похідні (деривати): *гендерологія*, *гендерні дослідження*, *гендеристи*, *гендерні аспекти* тощо. Доволі часто рівнобіжно вживають поняття *стать* та поняття *гендер*. Лише з контексту можна зрозуміти, коли це пов'язано з біологічними аспектами, а коли із соціально зумовленими. Німецькі науковці загальний напрям дослідження позначають поняттям *гендер*, а згодом використовують поняття *das (soziale) Geschlecht*.

Тривалий час у науковому середовищі була єдина панівна думка про очевидний зв'язок *природної статі* та *граматичного роду*. Пояснювалося це тим, що символіко-семантична гіпотеза була запропонована впливовими вченими В. Гумбольдтом, В. Гріммом. За цією теорією в тлумаченні категорії роду чоловічий рід посідав перше місце, бо імена, які до нього

належали, мали енергію, активність, семантику сили. Жіночому роду залишали підлеглість, пасивність – усе те, що власне слабкій статі. Умови реального життя поширювалися на закони розвитку мови.

Однак існують мови, в яких немає категорії роду. Попри критику цієї гіпотези, визнавалася її здатність впливати на те, як люди сприймають належні поняття та слова. При персоніфікації жіночі властивості вбачаються у всіх об'єктах, які належать до жіночого роду. Якщо йдеться про чоловічий та середній рід, то їм притаманні риси, що характеризують чоловічу стать. Мовознавець Р. Якобсон зазначає, що у росіян назви днів тижня асоціюються з родом слів, до яких вони належать. Слово *сріх* у свідомості німців асоціюється з жінкою. Водночас ніхто не замислюється, що на рід слова впливає як семантика, так і синтаксис і морфологія.

Рід – це граматична категорія, яку мають різні частини мови. Поділ слів відбувається за класами (двома чи трьома), які тотожні ознакам статі або відсутності цих ознак [1, с. 275]. У граматиці розмежовують поняття *рід* і *стать*. Пояснюють це тим, що *стать* – це «універсальна понятійна категорія», якій притаманні властивості «універсального семантичного компонента» [2, с. 174]. Для роду, як відомо, така загальність (представленість у різних мовах світу) не характерна. Навіть за відсутності у мові граматичного роду, як, наприклад, у англійській чи перській мовах, проявляється універсальна категорія статі.

Гендерні дослідження ґрунтуються на принципі міждисциплінарності, який реалізується на рівні дослідження конкретних проблем і на рівні аргументованості гендерної асиметрії суспільного розвитку загалом. Нині такі дослідження проводяться в економіці, політології, демографії, історії, соціології, психології, антропології, етнографії, культурології, філології і соціолінгвістиці. Вчені-філософи першими запропонували класифікувати статево-рольові стереотипи, оскільки проблема гендерних досліджень має міждисциплінарний характер. К. Юнг пов'язував поняття *мужності* та *жіночності* з міфологічним (прототиповим) мисленням, у якому вони поєднують два протилежні начала – Анімуса і Аніму:

- чоловік повинен бути активним, сильним, незалежним, раціональним, цілеспрямованим, домінувати у стосунках, логічно думати, бути готовим до конкуренції, критично налаштованим, проявляти нетерпіння;
- жінка повинна бути терплячою, завжди погоджуватися і надавати підтримку, ніколи не повинна сердитися або принаймні не повинна показувати це, бути слабкою, поступливою, пасивною, ніжною, тактовною, чуйною, турботливою, схильною до співпраці.

Тривалий час тема взаємозв'язку мови та гендера у лінгвістиці не обговорювалась, систематичні дослідження не проводилися, існували лише окремі описи відмінностей чоловічого та жіночого мовлення у деяких мовах Карибського архіпелагу. Мандрівники відкрили первісні мови Америки та Африки (XII-XIII ст.), які мали чоловічий і жіночий варіанти. Найчастіше жіноче мовлення розглядали як порушення норми – чоловічої мови [3, с. 33]. Різницю у мовленні чоловіка та жінки помітили європейці після прибуття до західної частини Індії, де особам чоловічої статі було властиво вживати безліч слів та висловів, заборонених для жінок, хоча чоловіки ніколи не використовували слова із жіночої лексики. Гендерний чинник у мові ґрунтувався на переконанні, що всі розбіжності між чолові-

чим та жіночим мовленням зумовлюються лише біологічною статтю без врахування таких аспектів, як освіта, культура, вік.

На початку XX століття у лінгвістиці нагальною стала тема мови та статі. Цьому сприяла низка обставин. Насамперед, ця проблема зацікавила лінгвістів зі світовим ім'ям О. Есперсена, Е. Сепіра, Ф. Маутнера, хоча на той час у їхніх працях ще не був сформований окремий напрям цієї галузі. По-друге, у лінгвістичному описі першочерговим стає соціальний план, у якому мова поєднується із суспільством та людиною, яка знаходиться у ньому. Досвід вивчення відмінностей між мовленням чоловіка та жінки став екстраполюватися на «цивілізовані» європейські мови: німецьку, англійську, французьку [4, с. 122].

Ф. Маутнер вивчав чоловічу і жіночу мовленнєву поведінку в різних соціальних групах і співвідносив гендерну варіативність у мовленні із суспільними факторами. Вчений вважав, що історичні традиції були причиною виникнення *жіночого* мовлення. В античному театрі чоловіки виконували усі жіночі ролі, і лише тоді, коли жінкам дозволили виступати, суспільство прийняло цей варіант мови [5, с. 52]. Однак теорія Ф. Маутнера про соціальну природу гендерної варіативності у мовленні тривалий час не розвивалася.

У 1922 р. О. Есперсен проаналізував чоловіче та жіноче мовлення індіанців (плем'я чикіто) із Карибського архіпелагу. Вчений з'ясував, що жінки вживають лексику, яка відрізняється від чоловічої, наприклад, називати чоловіків на ім'я було взагалі заборонено; чоловіки користувалися одними суфіксами для творення слів, а жінки – іншими. Ці відомості надали йому місіонери [6].

Е. Сепір вивчав фонетичні та граматичні відмінності у мовленні жінки та чоловіка. Вчений зауважив, що у жіночому мовленні трапляються скорочені форми, хоча стать не дотична до їхнього походження, а саме фонетична та морфологічна ошадливість мови пояснює вживання жіночих варіантів скорочених форм. Однак вчений допускає, що вони можуть бути показником статусу жінки у соціумі, який менш центральний і менш ритуальний, ніж у чоловіків [7, с. 461].

Здебільшого вважалось, що всі відмінності між чоловічим і жіночим мовленням визначаються лише біологічною статтю. Мовлення таке, яке воно є, завдяки тому факту, що чоловік – це чоловік, а жінка – це жінка, – такий поділ розглядається як природний та зафіксований у біології. Гендерний фактор у ранніх дослідженнях був епізодичний. Переважала думка про дефіцитність жіночого мовлення порівняно з чоловічим [8, с. 25].

Згодом професійний інтерес до гендерних досліджень почав зростати. Наприкінці 60-х рр. XX ст. почався інтенсивний розвиток комунікативної семантики, соціолінгвістики. Дослідники змінили структуралістичний погляд на мову. У їхніх працях почала переважати прагматика та зверталася увага на психофізіологічні і соціальні властивості статі: рівень освіти, стать, вік тощо [4, с. 123]. У 60-70 рр. XX століття опис особливостей мовлення чоловіка та жінки вперше був зроблений на основі германських мов (S. McConnell-Ginet, R. Lakoff, D. Spender). У сучасних розробках – це дискурс-аналіз (J. Sunderland, S. Mills), академічний дискурс (E. Morris, J. Swan), міжкультурна комунікація (N. Besnier, J. Sidnell, S. Tretchler), медійне та політичне спілкування (R. Wodak, L. Litosselitti), сімейний дискурс (D. Tannen, P. Eckert), гендерний аналіз (M. Talbot, S. Kiesling). Чоловіче мовлення поки не досить вивчене, але такі роботи почали з'являтися (J. Sidnell, B. Benwell).

Дослідження про взаємозв'язок мови і статі з 60-х років минулого століття поділяють на два етапи: біологічну визначеність (детермінізм) і власне гендерні розвідки. А. Кириліна зауважує, що є ще й третій перехідний етап, який тривав із середини ХХ ст. та став підґрунтям для сучасних гендерних досліджень [9, с. 366].

Варто зазначити, що передумовою виникнення гендерної лінгвістики став новий жіночий рух (*Women's Liberation Movement*), який зародився у 60-і роки у Сполучених Штатах Америки, а згодом поширився на Північну Америку та Європу, а потім охопив і решту світу. Його ідеологія надала потужний імпульс гендерним дослідженням. Результатом такого імпульсу стало виникнення своєрідного напрямку у мовознавстві – феміністичної лінгвістики, метою якої було викрити патріархат, оскільки чоловіче завжди домінувало в усіх сферах суспільного життя. Феміністична лінгвістика з'ясувала закономірності гендерної асиметрії у мові. Лінгвістична відносність гіпотези Сепіра-Ворфа (першовідкривачів, які досліджували різні народи, їхній світогляд і залежність від мови) дає нам можливість стверджувати, що феміністична критика хоче переосмислення та змін у мовних нормах, оскільки мова не тільки є продуктом суспільного розвитку, а й формує мислення та ментальність [10]. Яскравим прикладом теоретичної феміністичної лінгвістики стає праця Р. Лакоф «Мова і місце жінки» [11], у якій відображено жінку та її соціальну позицію у мові. На думку Р. Лакоф, європейські мови відображають жінку з негативного боку (як відображено у фольклорі). Жінки присутні як об'єкт, а не суб'єкт; мовна поведінка жінок більш невпевнена порівняно з чоловіком, але гуманна, орієнтована на співрозмовника. Серед європейських країн найбільшого поширення феміністична лінгвістика набула у Німеччині [12]. Німецькою дослідницею С. Тремело-Плетц була створена теорія дефіцитності, тобто нестачі впевненості, домінантності, агресивності та інших чоловічих якостей у жіночому усному та писемному мовленні. Цю концепцію оскаржили у 90-х роках Ю. Самеле та Б. Барон, які наполягали на істинності рідкісного жіночого мовлення, на розрізненні вербальної поведінки чоловічої та жіночої статей, на існуванні у кожній статі особливих рис, на основі яких можна порівнювати одне мовлення з іншим.

Дослідники феміністичної ідеології зауважують, що жінка повинна бути відображена та ідентифікована у мові для того, щоб вижити у суспільстві (біологічно, соціально, психологічно), натомість особи різної статі репрезентовані у мові нерівномірно. Світ андроцентричний: завжди орієнтований на чоловічу стать, чоловіче завжди домінує, а жіноче виглядає як об'єкт, як інше, як чуже, як вторинне. Андроцентризм – це глибинна цивілізована традиція зводити все до єдиної форми (чоловічої), яка репрезентується універсальною об'єктивністю. Виходячи з цього визначення, дослідники наділяють андроцентризм такими ознаками: уподібнюються поняття *людина* та поняття *чоловік*; будь-яка стать позначається іменниками чоловічого роду; іменники жіночого роду утворюються від чоловічого тощо. Це традиція: домінування у суспільстві усього чоловічого було завжди; це культурна і соціальна специфіка, яка відображається у мові; цінність чоловіка завжди переважала і була більшою за цінність жінки.

Останні роки відзначилися різними підходами до гендерної проблематики, виникають суперечності під час розробки теорії. Усе це вказує на ступінь її розвитку та теоретичну глибину.

Аналізуючи слов'янські мови, А. Кириліна дійшла висновку, що гендерна лінгвістика і лінгвістична гердерологія тотожні [13, с. 47–80]. О. Каменська пропонує розмежовувати ці поняття, звертати увагу на методи дослідження, тому що гендерна лінгвістика використовує гендерні методи під час дослідження мови та мовленнєвої поведінки, а об'єктом вивчення лінгвістичної гердерології є категорія гендера з використанням лінгвістичних інструментів [14, с. 15]. Однак О. Горошко стверджує, що під час формування гендерної лінгвістики створюються методологічні основи, у яких можуть бути використані обидві точки зору. Методи, що вивчають категорію гендера, притаманні соціальним наукам (філософії, психології, соціології). Розвивається напрям, розвивається його власна методологія, з'являються нові методи, формується ще одна дослідницька парадигма [10].

На думку В. Новицької та Ю. Галустьян, чоловік або жінка (якщо вони себе так ідентифікували) повинні взяти на себе усі психологічні якості, поведінку, що відповідає їхній біологічній статі та яка прийнята суспільством [15, с. 7].

Висновок. Провівши наукові розвідки щодо передумов становлення та розвитку гендерної лінгвістики та проаналізувавши різні погляди науковців, можна стверджувати, що гендерна лінгвістика дає можливість загалом розкрити значення поняття *гендер* за допомогою такої різноманітної і складної структури, як мова. Сучасні дослідження гендерної лінгвістики акцентують увагу на мовленнєво-комунікативній поведінці чоловічої та жіночої статей.

Результати проведеного дослідження сприятимуть подальшому розвитку лінгвістичної гердерології, розробці основ, принципів, структури та закономірності гендера, вивченню антропоцентризму і андроцентризму мов. Практична цінність полягає у застосуванні результатів дослідження на спецкурсах з проблем мовної комунікації, під час викладання лінгвістичних та суміжних дисциплін з лексикології, загального мовознавства, культурології та лінгвокультурології.

Література:

1. Горошко Е. И. Особенности мужского и женского стиля письма. *Гендерный фактор в языке и коммуникации* / под ред. И.И. Халеевой. Иваново : ИвГУ, 1999. С. 28–41.
2. Виноградов В. В. О языке художественной прозы. *Избранные труды*. Т. 5. Москва : Наука, 1980. 358 с.
3. Герасименко Д. В. Понятие «политическая корректность» в гендерной лингвистике. *Вестник МГОУ, Лингвистика*. 2011. № 2. С. 33–35.
4. Скачкова И. И. Гендерная проблематика в зарубежном теоретическом языкознании: к истории вопроса. *Вестник Тихоокеанского государственного экономического университета. Теория и методология гендерных исследований*. 2009. № 4. С. 119–132.
5. Гриценко Е. С. Язык как средство конструирования гендера : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. Н. Новгород, 2005. 405 с.
6. Jespersen O. *The Woman : The Feminist Critique of Language* / ed. by D. Cameron. London, 1998. P. 225–241.
7. Сепир Э. Мужской и женский варианты речи в языке яна. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва, 1993. С. 455–461.
8. Кирилина А. В. Гендер : лингвистические аспекты. Москва : Институт социологии РАН, 1999. 180 с.
9. Кирилина А. В. Освещение связи языка и пола в истории лингвистики. *Теория и методология гендерных исследований : курс лекций* / под. общ. ред. О. В. Ворониной. Москва : Московский центр гендерных исследований, 2001. 415 с.

10. Горошко Е. И. Гендерная проблематика в языкознании. Введение в гендерные исследования : учебное пособие / под ред. И. Жеребкиной. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. Ч. 1. С. 508–542.
11. Lakoff Robin. Language and Women's Place. *Language in Society*. 1973. Vol. 2, No. 1. P. 45–79.
12. Trömel-Plötz S. Linguistik und Frauensprache. *Linguistische Berichte*. 1978. S. 49–68.
13. Кирилина А. В. Гендерные аспекты массовой коммуникации. *Гендер как интрига познания* : сб. науч. ст. Москва, 2000. С. 47–80.
14. Каменская О. Л. Гендергетика – наука будущего. *Гендер как интрига познания* : альманах / за ред. И.И. Халеевой. Москва : Рудомино, 2002. С. 13–20.
15. Галустьян Ю. М., Новицька В. П. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості. *Український соціум*. 2004. № 1 (3). С. 7–13.

Garbar A. Gender linguistics: history and contemporary stage of development

Summary. The article is devoted to emergence and formation of the field of knowledge – gender linguistics (linguistic gender studies). The precondition for its emergence was the feminist movement, and later feminist linguistics, which was aimed to expose patriarchy and elucidate language patterns of gender asymmetry. Feminist gender studies features are considered. Gender research is a new field of humanities. Main formation

stages and features of gender research are highlighted. It is noted that Western and domestic linguists have recognized language gender issues as a priority area of study, as language is a tool for personality equivalence. It is pointed out that gender research in Ukraine is in the process of development and relies mainly on Russian-speaking environment. An overview of main scientific directions that currently exist in this field is given. Based on study of scientific papers, the ambiguous linguists views on the origin of gender concept are analyzed. Attention is drawn to differences in concepts of sex and gender. It is established that in general gender linguistics studies language and gender, male and female speech features, communicative behaviour during communication in the nominative system, vocabulary, syntax, etc. Emphasis is placed on research based on social and culturally marked gender specifics. It is noted that the study of gender factor has formed a link between male and female speech as the norm and deviations from the norm. Attention is paid to uneven speech of people of different sexes, to gender identity: awareness of men and women of their importance and perception of it in society. The ways of gender linguistics further development are outlined.

The results of research can be used in linguistic study and related disciplines, in special courses that study problems of language communication.

Key words: gender linguistics, feminist linguistics, gender, androcentrism, asymmetry, gender research, linguistic gender studies.